

ਨਾਵਲ, ਨਾਵਲੈਟ ਅਤੇ ਕਹਾਣੀ

1. ਨਾਵਲ ਦਾ ਸਰੂਪ

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 1. ਨਾਵਲ ਕੀ ਹੈ ? ਇਸ ਦੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਲਿਖਦੇ ਹੋਏ ਇਸ ਦੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਤੱਤਾਂ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਿਓ ।

(Pbi. Uni. 2023)

ਉੱਤਰ—ਨਾਵਲ ਕੀ ਹੈ ?—‘ਨਾਵਲ’ ਸ਼ਬਦ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ‘Novel’ ਦਾ ਸਮਾਨਾਰਥੀ ਹੈ । ਨਾਵਲ, ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਉਹ ਗੱਦ ਰੂਪ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਘਟਨਾ ਜਾਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦਾ ਵਿਉਂਤਬੱਧ ਵਰਣਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਕਿ ਇਕ ਜਾਂ ਕਈ ਪਾਤਰਾਂ ਨਾਲ ਵਾਪਰੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ । ਵਾਲਟਰ ਸਕਾਟ ਅਨੁਸਾਰ, ‘‘ਨਾਵਲ ਇਕ ਅਜਿਹਾ ਰੋਜ਼ਨਾਮਚਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਸਾਡੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਦਾ ਜਿਕਰ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਪਾਤਰ ਅਜਿਹੇ ਹੋਣ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਹਰੇਕ ਗਲੀ ਦੇ ਮੋੜ 'ਤੇ ਦੇਖ ਸਕੀਏ ।’’ ਪ੍ਰਿ: ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਸੇਖੋਂ ਅਨੁਸਾਰ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਗੱਦ ਬਿਰਤਾਂਤ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਘਟਨਾ-ਪ੍ਰਬੰਧ ਨੂੰ ਕਲਾਮਈ ਢੰਗ ਨਾਲ ਵਿਆਪਕ ਰੂਪ ਦਿੱਤਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਮੁਨਸੀ ਪ੍ਰੇਮ ਚੰਦ ਦਾ ਕਥਨ ਹੈ, ‘‘ਮੈਂ ਉਪਨਿਆਸ ਨੂੰ ਮਾਨਵ-ਚਰਿੱਤਰ ਦਾ ਚਿਤਰ ਮਾਤਰ ਸਮਝਦਾ ਹਾਂ । ਮਾਨਵ ਚਰਿੱਤਰ ਉੱਤੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਪਾਉਣਾ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਪੱਖਾਂ ਨੂੰ ਖੋਲ੍ਹਣਾ ਹੀ ਉਪਨਿਆਸ ਦਾ ਮੂਲ ਤੱਤ ਹੈ ।’’

ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਨਾਵਲ ਦੀਆਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਹਨ—ਅਸੀਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਨਾਵਲ ਦੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਦੇ ਸਕਦੇ ਹਾਂ—

‘‘ਨਾਵਲ ਖਾਸ ਤੌਰ 'ਤੇ ਲੰਮੇ ਅਕਾਰ ਦਾ ਕਾਲਪਨਿਕ ਗੱਦ-ਬਿਰਤਾਂਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਕਿ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਵਾਤਾਵਰਨ ਵਿਚ ਪਾਤਰਾਂ ਦੇ ਇਕ ਸਮੂਹ ਨਾਲ ਵਾਪਰ ਰਹੀਆਂ ਲੜੀਵਾਰ ਘਟਨਾਵਾਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ।’’

ਕੋਈ ਵੀ ਸਾਹਿਤ ਰੂਪ ਭਿੰਨ-ਭਿੰਨ ਤੱਤਾਂ ਦੇ ਸੁਮੇਲ ਰਾਹੀਂ ਹੀ ਆਪਣਾ ਵਿਲੱਖਣ ਰੂਪ ਧਾਰਦਾ ਹੈ । ਨਾਵਲ ਦੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਤੱਤ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇਕ ਚੰਗੇ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੱਤਾਂ ਦਾ ਹੋਣਾ ਬਹੁਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ :

ਕਥਾਨਕ—ਕਥਾਨਕ ਨਾਵਲ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਤੱਤ ਹੈ । ਇਸ ਨੂੰ ਪਲਾਟ ਜਾਂ ਗੱਦ ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਨਾਵਲਕਾਰ ਕਥਾਨਕ ਰਾਹੀਂ ਹੀ ਆਪਣੇ ਸਮੁੱਚੇ ਵਿਚਾਰ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ । ਕਥਾਨਕ ਅੰਦਰ ਨਾਵਲਕਾਰ ਪਹਿਲਾਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦੀ ਚੋਣ ਕਰ ਕੇ ਨਾਵਲੀ ਗੁੰਝਲਾਂ ਨੂੰ ਸੁਲਝਾਉਂਦਾ ਹੋਇਆ ਨਾਵਲ ਦੀ ਕਥਾ ਦਾ ਵਿਸਥਾਰੰ ਕਰਦਾ ਹੈ । ਇਸ ਅੰਦਰ ਹਰ ਇਕ ਗੱਲ ਨੂੰ ਕਾਰਜ-ਕਰਨ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ਅੱਗੇ ਤੋਰਿਆ ਤੇ ਨੇਪਰੇ ਚੜ੍ਹਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਕਥਾਨਕ ਸੰਬੰਧੀ ਈ. ਐਮ. ਡੌਰਸਟਰ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ‘ਰਾਜਾ ਮਰ ਗਿਆ, ਰਾਣੀ ਮਰ ਗਈ’ ਸਧਾਰਨ ਕਥਾ ਹੈ, ਪਰ ‘ਰਾਜਾ ਮਰ ਗਿਆ ਫਿਰ ਉਸ ਦੇ ਦੁੱਖ ਵਿਚ ਰਾਣੀ ਮਰ ਗਈ’ ਇਹ ਕਥਾਨਕ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਨਾ ਕੇਵਲ ਕਥਾ ਵਾਲੀ ਤਰਤੀਬ ਹੀ ਕਾਇਮ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ, ਸਗੋਂ ਉਸਦੀ ਕਾਰਜ-ਕਾਰਜ ਨਾਲ ਵਿਆਖਿਆ ਵੀ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ।

ਕਥਾਨਕ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ। ਲਈ ਕੋਈ ਖਾਸ ਨਿਯਮ ਪੇਸ਼ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ, ਸਗੋਂ ਜਿਵੇਂ-ਜਿਵੇਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦੀ ਲੜੀ ਅੱਗੇ ਚਲਦੀ ਹੈ, ਕਥਾਨਕ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਵੀ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਹੁੰਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਲੇਖਕ ਘਟਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਉੱਘੜ-ਦੁੱਘੜੀਆਂ ਨਹੀਂ ਜੋੜਦਾ, ਸਗੋਂ ਫੁੱਲਾਂ ਦਾ ਹਾਰ ਪਰੋਣ ਵਾਂਗ ਇਕ ਤਰਤੀਬ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਅੱਜ-ਕਲ੍ਯ ਦੇ ਬਹੁਤੇ ਵਿਦਵਾਨ ਭਾਵੇਂ ਕਥਾਨਕ ਦੇ ਮਹੱਤਵ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਨਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸਾਹਿਤ ਜੀਵਨ ਦਾ ਸੀਸ਼ਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਘਟਨਾਵਾਂ ਉੱਘੜ-ਦੁੱਘੜੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਵਾਪਰਦੀਆਂ ਹਨ, ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਵਲ ਦੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਮਕੈਨਕੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਜੋੜਨਾ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਪਰ ਇਹ ਦਲੀਲ ਵਿਗਿਆਨਿਕ ਨਹੀਂ ਕਿਉਂਕਿ ਸਾਹਿਤ ਭਾਵੇਂ ਸਮਾਜ ਦਾ ਸੀਸ਼ਾ ਹੀ ਹੈ, ਪਰ ਇਸ ਵਿਚ ਕਲਾਕਾਰ ਦੀ ਆਪਣੀ ਪ੍ਰਤਿਭਾ ਘੁੱਲੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਨਾਵਲਕਾਰ ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਹੋ ਕੇ 'ਜੀਵਨ ਵਰਗਾ' ਨਾਵਲ ਲਿਖਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਉਹ ਆਪਣੀ ਕਲਾਤਮਕ ਚੋਣ ਨਾਲ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਕਥਾਨਕ ਦੇ ਮਹੱਤਵ ਨੂੰ ਨਾ ਮੰਨਣਾ ਠੀਕ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਕਥਾਨਕ ਦੀ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮਹੱਤਤਾ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ।

ਪਾਤਰ-ਉਸਾਰੀ—ਕਥਾਨਕ ਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ ਪਾਤਰ-ਉਸਾਰੀ ਨਾਵਲ ਦਾ ਦੂਜਾ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਤੱਤ ਹੈ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਨਾਵਲਕਾਰ ਕਥਾਨਕ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਪਾਤਰਾਂ ਰਾਹੀਂ ਹੀ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਪਾਤਰ-ਉਸਾਰੀ ਇਕ ਕਲਾਤਮਕ ਵਿਧੀ ਹੈ, ਜੋ ਅਮੂਰਤ ਕਥਾਨਕ ਨੂੰ ਸਮੂਰਤ ਬਣਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਪਾਤਰ-ਉਸਾਰੀ ਕਰਨ ਸਮੇਂ ਨਾਵਲਕਾਰ ਨੂੰ ਬੜਾ ਚੇਤੰਨ ਰਹਿਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਧਿਆਨ ਵਿਚ ਰੱਖਣੀਆਂ ਪੈਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਨਾਵਲਕਾਰ ਪਾਤਰਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਕਲਪਨਾ ਰਾਹੀਂ ਸੰਜੀਵ ਰੂਪ ਦੇ ਸਕਿਆ ਜਾਂ ਨਹੀਂ? ਕੀ ਸਾਰੇ ਪਾਤਰ ਆਪਣੇ ਵਿਹਾਰ ਰਾਹੀਂ ਅਸਲੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਝਲਕ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਜਾਪਦੇ ਹਨ ਜਾਂ ਨਹੀਂ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਵਿਚ ਰੱਖ ਕੇ ਹੀ ਪਾਤਰ-ਉਸਾਰੀ ਸੰਭਵ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਕੋਈ ਨਾਵਲਕਾਰ ਓਨਾ ਹੀ ਮਹਾਨ ਹੋਵੇਗਾ, ਜਿਨੀ ਸਫਲ ਉਹ ਪਾਤਰ-ਉਸਾਰੀ ਕਰ ਸਕੇਗਾ। ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦੇ ਆਲੋਚਕ ਹਡਸਨ ਦਾ ਕਥਨ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਪਾਤਰਾਂ ਨੂੰ ਜਾਣਦੇ ਹਾਂ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਯਕੀਨ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਤੇ ਸਾਰੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕੋਲ ਲਿਆ ਕੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਨੁਭਵ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਉਹ ਲਹੂ-ਮਾਸ ਦੇ ਬਣੇ ਮਨੁੱਖਾਂ ਨਾਲ ਵਾਪਰ ਰਹੀਆਂ ਹੋਣ। ਇਸ ਆਧਾਰ ਤੇ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਨਾਵਲਕਾਰ ਨੂੰ ਅਜਿਹੇ ਪਾਤਰਾਂ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ, ਜੋ ਸਾਡੀ ਅਚਲ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਇੰਨੇ-ਨੇੜੇ ਹੋਣ ਕਿ ਉਹ ਅਸਲ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਰਗੀ ਝਲਕ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਦੇ ਯੋਗ ਹੋਣ। ਵਿਦਵਾਨ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿਚ ਦੋ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਪਾਤਰਾਂ ਦੀ ਹੋਂਦ ਮੰਨਦੇ ਹਨ—ਇਕ ਗੋਲ ਪਾਤਰ ਅਤੇ ਦੂਜਾ ਚਪਟੇ ਪਾਤਰ। ਗੋਲ ਪਾਤਰ ਉਹ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵਿਹਾਰ ਪ੍ਰਸ਼ਿੰਡੀਆਂ ਅਨੁਸਾਰ ਬਦਲਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਜਦ ਕਿ ਚਪਟੇ ਪਾਤਰ ਉਹ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਉੱਪਰ ਬਦਲਦੀਆਂ ਪ੍ਰਸ਼ਿੰਡੀਆਂ ਦਾ ਕੋਈ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ।

ਨਾਵਲਕਾਰ ਪਾਤਰਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ ਨਾਵਲ ਦੀ ਕਥਾ-ਵਸਤੂ ਦਾ ਵਿਸਥਾਰ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਸਗੋਂ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਬਿਰਤਾਂਤ ਨੂੰ ਯਥਾਰਥਕ ਵੀ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ।

ਵਾਰਤਾਲਾਪ—ਵਾਰਤਾਲਾਪ ਵੀ ਨਾਵਲ ਦਾ ਇਕ ਹੋਰ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਤੱਤ ਹੈ । ਭਾਵੇਂ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਵਾਰਤਾਲਾਪ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਨਾਟਕ ਜਿੰਨੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ, ਫਿਰ ਵੀ ਇਸ ਵਿਚ ਵਾਰਤਾਲਾਪ ਦੀ ਸਾਰਖਕਤਾ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ । ਵਾਰਤਾਲਾਪ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਪਾਤਰ-ਉਸਾਰੀ ਕਰਨ ਅਤੇ ਕਥਾਨਕ ਨੂੰ ਉਸਾਰਨ ਵਿਚ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਰੋਲ ਅਦਾ ਕਰਦੇ ਹਨ । ਨਾਵਲਕਾਰ ਪਾਤਰਾਂ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮਾਨਸਿਕ ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਵਾਰਤਾਲਾਪ ਰਾਹੀਂ ਹੀ ਕਰਦਾ ਹੈ । ਇਸ ਕਰਕੇ ਵਾਰਤਾਲਾਪ ਪਾਤਰਾਂ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ੀਕਰਨ ਵਿਚ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਦੇ ਹਨ । ਵਾਰਤਾਲਾਪ ਵਿਚ ਸੰਖੇਪਤਾ, ਸੁਭਾਵਿਕਤਾ ਤੇ ਨਾਟਕੀਅਤਾ ਦਾ ਹੋਣਾ ਇਕ ਪਾਸੇ ਵਾਰਤਾਲਾਪ ਦੀ ਰੋਚਕਤਾ ਵਿਚ ਵਾਧਾ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਨਾਵਲ ਦੇ ਗਲਪ-ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਵਿਚ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਦਾ ਹੈ । ਵਾਰਤਾਲਾਪ ਹਮੇਸ਼ਾ ਸਮੇਂ, ਸਥਾਨ ਤੇ ਪਾਤਰਾਂ ਦੇ ਸੁਭਾਵਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ।

ਸਥਾਨਕ ਰੰਗਣ (ਵਾਤਾਵਰਨ/ਦੇਸ਼-ਕਾਲ)—ਸਥਾਨਕ ਰੰਗਣ ਨਾਵਲ ਦਾ ਇਕ ਹੋਰ ਜ਼ਰੂਰੀ ਗੁਣ ਹੈ । ਨਾਵਲ ਦਾ ਬਿਰਤਾਂਤ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਭੂ-ਬੰਡ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਉੱਪਰ ਆਪਾਰਿਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਸੁਭਾ ਦਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਦੀ ਜੀਵਨ-ਜਾਚ, ਰਹਿਣ-ਸਹਿਣ, ਅਜਾਰ-ਵਿਹਾਰ ਆਦਿ ਨਾਲ ਛੂੰਘਾ ਸੰਬੰਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਇਸ ਕਰਕੇ ਸਥਾਨਕ ਰੰਗਣ ਦਾ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸਥਾਨ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ । ਸਥਾਨਕ ਰੰਗਣ ਨਾ ਕੇਵਲ ਪਾਠਕਾਂ ਦੀ ਦਿਲਚਸਪੀ ਅਤੇ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸਥਾਨ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਸਗੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਮ ਵਾਕਫੀ ਵਿਚ ਵਾਧਾ ਵੀ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਇਸ ਦਾ ਭਾਵ ਇਹ ਨਹੀਂ ਕਿ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਸਿਰਫ਼ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾਂਤਿਕ ਵੇਰਵੇ ਦੇ ਕੇ ਸਥਾਨਕ ਵਸਤੂਆਂ ਦਾ ਚਿਤਰਨ ਹੀ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ । ਇਸ ਨਾਲ ਨਾ ਸਿਰਫ਼ ਨਾਵਲ ਦੀ ਸਾਰਖਕਤਾ ਨੂੰ ਠੇਸ਼ ਪਹੁੰਚਦੀ ਹੈ, ਸਗੋਂ ਪਾਠਕ ਅਕੇਵਾਂ ਵੀ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੇ ਹਨ । ਲੋੜ ਮੁਤਾਬਕ ਸਥਾਨਕ ਰੰਗਣ ਦਾ ਚਿਤਰਨ ਨਾਵਲ ਦੀ ਬਿਰਤਾਂਤਕ ਸਾਰਖਕਤਾ ਨੂੰ ਵਧਾਉਂਦਾ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਰੋਚਕ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ ।

ਭਾਸ਼ਾ—ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਵਰਤੀ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੋ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ—ਇਕ ਪਾਤਰਾਂ ਦੁਆਰਾ ਬੋਲੀ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਭਾਸ਼ਾ, ਦੂਜੀ ਨਾਵਲਕਾਰ ਵਲੋਂ ਬਿਰਤਾਂਤ ਸਿਰਜਣ ਲਈ ਵਰਤੀ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਭਾਸ਼ਾ । ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਦੋਹਾਂ ਕਿਸਮਾਂ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਖਾਸ ਮਹਾਨਤਾ ਹੈ । ਇਸ ਕਰਕੇ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਦੀ ਯੋਗ ਵਰਤੋਂ ਦੀ ਲੋੜ ਹੁੰਦੀ ਹੈ । ਕਈ ਵਾਰ ਨਾਵਲਕਾਰ ਪਾਤਰਾਂ ਦੇ ਵਾਰਤਾਲਾਪ ਅਤੇ ਬਿਰਤਾਂਤ ਦੋਵੇਂ ਟਕਸਾਲੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਲਿਖ ਦਿੰਦੇ ਹਨ, ਜਾਂ ਫਿਰ ਦੋਵੇਂ ਹੀ ਸਥਾਨਕ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਲਿਖ ਦਿੰਦੇ ਹਨ, ਜੋ ਕਿ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਕਿਉਂਕਿ ਅਜਿਹੀ ਰੁੱਚੀ ਨਾਲ ਨਾ ਕੇਵਲ ਬਿਰਤਾਂਤ ਦੀ ਯਥਾਰਖਕਤਾ ਹੀ ਖਤਮ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਸਗੋਂ ਨਾਵਲ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਵੀ ਘਟ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਦੇ ਨਾਵਲ 'ਅਣਵਿਆਹੀ ਮਾ' ਵਿਚ ਇਹ ਰੁੱਚੀ ਦੇਖੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ । ਇਸ ਕਰਕੇ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਚੋਣ ਸਮੇਂ ਲੇਖਕਾਂ ਨੂੰ ਬੜਾ ਸੁਚੇਤ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ । ਉਸ ਨੂੰ ਅਜਿਹੀ ਹੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਰਤਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਨਾਵਲ ਦਾ ਸਾਹਿਤਕ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨਾ ਘਟੇ ।

ਸੈਲੀ-ਭਾਸਾ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਲੇਖਕ ਦਾ ਸੈਲੀ ਸੰਬੰਧੀ ਸੁਚੇਤ ਹੋਣਾ ਵੀ ਬੜਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਕਈ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਸੈਲੀਗਤ ਵਿਧੀਆਂ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਵਰਣਾਤਮਿਕ ਵਿਧੀ, ਬਿਰਤਾਤਿਕ ਵਿਧੀ, ਚੇਤਨਾ-ਪ੍ਰਵਾਹ ਦੀ ਵਿਧੀ ਆਦਿ। ਲੇਖਕ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕਿਸੇ ਵਿਧੀ ਨਾਲ ਵੀ ਆਪਣੇ ਗਲਪੀ-ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਲੇਖਕ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਧੀਆਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਰਾਹੀਂ ਉਸ ਦੀ ਗਲਪੀ-ਵਸਤੂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋ ਸਕੇ।

ਉਦੇਸ਼-ਨਾਵਲ ਦਾ ਕੋਈ ਨਾ ਕੋਈ ਉਦੇਸ਼ ਹੋਣਾ ਬੜਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ । ਉਦੇਸ਼ਗੀਨ ਨਾਵਲ ਨੂੰ
ਨਾਵਲ ਮੰਨਣਾ ਠੀਕ ਨਹੀਂ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਸਾਹਿਤਕ ਮਹੱਤਵ ਤੋਂ ਬੇਮੁੱਖ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ।
ਹੈਨਰੀ ਜੇਮਜ਼ ਦਾ ਕਥਨ ਹੈ ਕਿ ਨਾਵਲ ਲਈ ਕਿਸੇ ਮੰਤਵ ਅਧੀਨ ਜੀਵਨ ਦੀ ਸੋਝੀ ਪ੍ਰਾਨ
ਕਰਨੀ ਬਹੁਤ ਹੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ । ਉਸਨੂੰ ਜੀਵਨ ਦੀ ਸਰਲ ਤੇ ਸਾਧਾਰਨ ਵਿਆਖਿਆ ਹੀ
ਨਹੀਂ ਕਰ ਦੇਣੀ ਚਾਹੀਦੀ, ਸਗੋਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਦਿਸਟੀਕੋਣ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਿਆਂ ਜੀਵਨ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ
ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ।

ਉਪਰੋਕਤ ਵਿਚਾਰ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਅਸੀਂ ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਨਾਵਲ ਦੀ ਹੋਂਦ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਤੱਤਾਂ ਦੇ ਸੁਮੇਲ ਨਾਲ ਹੀ ਸੰਬੰਧ ਹੁੰਦੀ ਹੈ । ਜਦੋਂ ਇਹ ਤੱਤ ਸਾਰਥਕ ਤੇ ਸੁਚੱਜੇ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਜੁੜਦੇ ਹਨ, ਤਾਂ ਹੀ ਉੱਤਮ ਨਾਵਲ ਦੀ ਰਚਨਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ।

ਵਰਗੀਕਰਨ—ਭਾਵੇਂ ਨਾਵਲ ਦੀ ਨਿਸਚਿਤ ਰੂਪ ਵਿਚ ਕੋਈ ਪ੍ਰਕਾਰ-ਵੰਡ ਕਰਨੀ ਅੱਖੀ ਹੈ, ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਰੂਪ-ਚੋਣ ਤੇ ਵਿਸ਼ੇ ਦੇ ਨਿਭਾਓ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਰੱਖ ਕੇ ਨਾਵਲ ਦੇ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਮੰਨੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ—

ਜਾਸੂਸੀ ਨਾਵਲ, ਤਲਿੱਸਮੀ ਨਾਵਲ, ਸਮਾਜਿਕ ਨਾਵਲ, ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਨਾਵਲ, ਮਨੋ-ਵਿਗਿਆਨਿਕ ਨਾਵਲ, ਚੇਤਨ-ਪ੍ਰਵਾਹੀ ਨਾਵਲ ਜਾਂ ਆਂਚਲਿਕ ਨਾਵਲ । ਨਾਵਲੈਟ ਜਾਂ ਲੜ੍ਹ ਨਾਵਲ ਵੀ ਨਾਵਲ ਦੀ ਇਕ ਕਿਸਮ ਹੈ ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 2. ਨਾਵਲ ਦਾ ਵਰਗੀਕਰਣ ਪੇਸ਼ ਕਰੋ।

ਨਾਵਲ ਕਿੰਨੀ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ?

ਉੱਤਰ—ਨਾਵਲਾਂ ਦੀਆਂ ਭਿੰਨ-ਭਿੰਨ ਕਿਸਮਾਂ ਨੂੰ ਨਿਸਚਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਕਈ ਆਧਾਰ ਮੰਨੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕੁੱਝ ਵਰਗੀਕਰਨ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੱਤ ਜਾਂ ਘਟਨਾ, ਚਰਿੱਤਰ ਆਦਿ ਦੀ ਪ੍ਰਾਨਤਾ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਕੁੱਝ ਕਾਰਜ ਜਾਂ ਵਿਸ਼ੇ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ । ਤੱਤਾਂ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਨਾਵਲਾਂ ਦੇ ਤਿੰਨ ਭੇਦ ਮੰਨੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਜੋ ਬਿ ਇਹ ਹਨ—

1. ਘਟਨਾ ਪ੍ਰਧਾਨ ।
  2. ਚਰਿੱਤਰ ਪ੍ਰਧਾਨ
  3. ਨਾਟਕੀ ।

ਵਿਸੇ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਨਾਵਲਾਂ ਦੇ ਕਈ ਭੇਦ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ : ਜਿਵੇਂ-

ਧਾਰਮਿਕ, ਸਮਾਜਿਕ, ਰਾਜਨੀਤਿਕ, ਇਤਿਹਾਸਿਕ, ਪਰਾ-ਇਤਿਹਾਸਿਕ, ਆਰਥਿਕ, ਜਾਸੂਸੀ, ਤਲਿਸਮੀ, ਯੋਨ-ਸੰਬੰਧੀ, ਪ੍ਰਾਕ਼ਿਤਿਕ ਆਦਿ । ਪਰੰਤੂ ਤੱਤ, ਵਿਸੇ ਅਤੇ ਸੈਲੀ ਆਦਿ ਤਿੰਨਾਂ ਵਿਸੇਸਤਾਈਆਂ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਵਿਚ ਰੱਖ ਕੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਨਾਵਲਾਂ ਦੇ ਚਾਰ ਭੇਦ ਮੰਨੇ ਹਨ—

1. ਘਟਨਾ ਪ੍ਰਧਾਨ ।
2. ਚਰਿੱਤਰ ਜਾਂ ਪਾਤਰ ਪ੍ਰਧਾਨ ।
3. ਨਾਟਕੀ ।
4. ਇਤਿਹਾਸਿਕ ।

ਹੇਠਾਂ ਇਹਨਾਂ ਚੌਹਾਂ ਭੇਦਾਂ ਦੀ ਸੰਖੇਪ ਰੂਪ-ਰੇਖਾ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ—

1. ਘਟਨਾ ਪ੍ਰਧਾਨ—ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿਚ ਚਮਤਕਾਰਿਕ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਤਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ । ਪਾਠਕਾਂ ਦੇ ਮਨਾਂ ਵਿਚ ਹਲਚਲ ਅਤੇ ਉਤਸੁਕਤਾ ਨੂੰ ਲਗਾਤਾਰ ਪੈਦਾ ਕਰੀ ਰੱਖਣ ਵਿਚ ਹੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਫਲਤਾ ਮੰਨੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ । ਪਾਠਕ ਵਰਣਿਤ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦੇ ਜਾਲ ਵਿਚ ਹੀ ਉਲਝਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ । ਇਹ ਪਾਠਕ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਨੂੰ ਕੀਲ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਲਗਾਤਾਰ ਮੁਗਧ ਕਰੀ ਰੱਖਦੀਆਂ ਹਨ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਪਾਤਰਾਂ ਦਾ ਮਹੱਤਵ ਕਥਾ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਘੱਟ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਘਟਨਾਵਾਂ ਹੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ । ਪਾਠਕ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦੇ ਚੱਕਰ ਵਿਚ ਫਸ ਕੇ ਫਿਰ ਚਮਤਕਾਰਿਕ ਢੰਗ ਨਾਲ ਉਸ ਵਿਚੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਆਉਂਦੇ ਹਨ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਅੰਤ ਅਨੰਦ ਭਰਪੂਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਘਟਨਾਵਾਂ ਦੇ ਇਸ ਉਤਾਰ-ਚੜ੍ਹਾ ਵਿਚ ਪਾਠਕ ਲਗਾਤਾਰ ਡੁਬਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ । ਉਸ ਦਾ ਧਿਆਨ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦੀ ਵਾਸਤਵਿਕਤਾ ਅਤੇ ਪਾਤਰਾਂ ਦੇ ਚਰਿੱਤਰ ਚਿਤਰਨ ਵਲ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦਾ । ਆਨੰਦਦਾਇਕ ਹਾਲਤਾਂ ਦੇ ਜਟਿਲ ਵਿਕਾਸ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਚਮਤਕਾਰ ਵਿਚ ਉਹ ਪਾਤਰਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰਨ ਤੌਰ ਤੇ ਭੁਲਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ । ਇਸੇ ਕਾਰਨ ਪਾਤਰਾਂ ਦੇ ਚਰਿੱਤਰ ਸੰਬੰਧੀ ਇਹ ਕੋਈ ਮਹੱਤਵ ਨਹੀਂ ਰੱਖਦਾ ।

ਸਾਹਿਤਿਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਵਲਾਂ ਨੂੰ ਬਹੁਮੁੱਲੇ ਨਹੀਂ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਅਸਲ ਜੀਵਨ ਦਾ ਉਲੇਖ ਨਾ ਹੋ ਕੇ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਕਾਲਪਨਿਕ ਅਤੇ ਚਮਤਕਾਰਪੂਰਨ ਜੀਵਨ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਤਾ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਥਾ-ਵਸਤੂ ਪ੍ਰੇਮ ਪਿਆਰ, ਪੌਰਾਣਿਕ ਕਥਾਵਾਂ ਤੇ ਜਾਸੂਸੀ ਅਤੇ ਮਜ਼ੇਦਾਰ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦੁਆਰਾ ਤਿਆਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ । ਅਜਿਹੇ ਨਾਵਲਾਂ ਸੰਬੰਧੀ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਨਾਵਲਕਾਰ ਸਟੀਵਨਸਨ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ, “ਨਾਵਲ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਸਫਲਤਾ ਇਸੇ ਗੱਲ ਵਿਚ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਇਕ ਅਜਿਹੇ ਭਰਮ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕਰ ਕੇ ਰੋਚਕ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਿਤੀਆਂ ਦਾ ਇੰਨਾ ਕੁਸਲ ਅੰਕਨ ਕਰੇ ਕਿ ਪਾਠਕਾਂ ਦੀ ਕਲਪਨਾ ਉਸ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀ ਖਿੱਚੇ ਜਾਣ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਨਾ ਰਹਿ ਸਕੇ ਅਤੇ ਉਹ ਉਸ ਛਿੰਨ ਦੇ ਲਈ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਇਕ ਪਾਤਰ ਸਮਝਣ ਲੱਗੇ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਕਾਰਜਾਂ ਨੂੰ ਵਿਅਕਤਿਕ ਰੂਪ ਤੋਂ ਆਪਣੇ ਸਮਝਣ ਤੇ ਅਨੁਭਵ ਕਰਨ ਲੱਗੇ ।” ਅਜਿਹੇ ਨਾਵਲ ਜਨਤਾ ਵਿਚ ਬੜੇ ਲੋਕਪ੍ਰਿਆ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ।

2. ਚਰਿੱਤਰ ਜਾਂ ਪਾਤਰ-ਪ੍ਰਧਾਨ—ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦੀ ਥਾਂ ਪਾਤਰਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਤਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ । ਘਟਨਾਵਾਂ ਗੌਣ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ । ਚਰਿੱਤਰ-ਪ੍ਰਧਾਨ ਹੋਣ ਦੇ ਕਾਰਨ ਕਥਾਨਕ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ

ਕਮਜ਼ੋਰ ਅਤੇ ਅਸੰਗਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਪਾਤਰਾਂ ਦੇ ਚਰਿੱਤਰਿਕ ਵਿਕਾਸ ਉੱਪਰ ਹੀ ਬਹੁਤਾ ਧਿਆਨ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਾਤਰ ਘਟਨਾਵਾਂ ਤੋਂ ਪੂਰਨ ਸੁਤੰਤਰ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਆਪ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦੇ ਸਿਰਜਣਹਾਰੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਨਾ ਕਿ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਸਿਰਜਣਹਾਰ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਜਿਉਂ-ਜਿਉਂ ਪਾਤਰਾਂ ਦੇ ਚਰਿੱਤਰ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਘਟਨਾਵਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਇਸ਼ਾਰਿਆਂ ਤੇ ਨੱਚਦੀਆਂ ਹਨ। ਪਾਤਰਾਂ ਦੇ ਚਰਿੱਤਰਿਕ ਗੁਣ ਅਤੇ ਦੋਸ਼ ਆਰੰਭ ਤੋਂ ਅਖੀਰ ਤਕ ਇਕ-ਰਸ ਬਣੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਕੇਵਲ ਨਾਵਲ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ ਵਿਚ ਪਾਠਕਾਂ ਦੇ ਗਿਆਨ ਵਿਚ ਵਾਧਾ ਹੁੰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਚਰਿੱਤਰਾਂ ਵਿਚ ਤਬਦੀਲੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਘਟਨਾਵਾਂ ਕੇਵਲ ਪਾਤਰਾਂ ਦੇ ਚਰਿੱਤਰਿਕ ਵਿਕਾਸ ਉੱਪਰ ਹੀ ਰੌਸ਼ਨੀ ਪਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਕਥਾਨਿਕ ਵਿਚ ਹਲਚਲ ਦੀ ਕਮੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਉਸ ਵਿਚ ਇਕ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਸਿਖਲਤਾ ਅਤੇ ਗਤੀਹੀਨਤਾ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਪਰੰਤੂ ਇਹ ਉਪਨਿਆਸ ਸਮਾਜ, ਦੋਸ਼ ਅਤੇ ਜਾਤੀ ਦੀਆਂ ਚਰਿੱਤਰਿਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਏਆਂ ਦਾ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਅਤੇ ਸੰਵੇਦਨਸ਼ੀਲ ਰੂਪ ਵਿਚ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਘਟਨਾ-ਪ੍ਰਧਾਨ ਨਾਵਲਾਂ ਨਾਲੋਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮਹੱਤਵ ਵਧੇਰੇ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ।

3. ਨਾਟਕੀ—ਨਾਵਲ-ਕਲਾ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਇਸ ਵਰਗ ਦੇ ਨਾਵਲ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਮੰਨੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਕਥਾ-ਵਸਤੂ ਅਤੇ ਪਾਤਰ ਦੋਹਾਂ ਦਾ ਇੱਕੋ ਜਿਹਾ ਸੰਤੁਲਨ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਪਾਤਰਾਂ ਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਾਰਜ ਭਾਵੀ ਘਟਨਾਵਾਂ ਅਤੇ ਪਾਤਰ ਪਰਸਪਰ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਵੀ ਇਕ ਢੂਜੇ ਤੋਂ ਸੁਤੰਤਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿਚ ਆਰੰਭ ਤੋਂ ਅੰਤ ਤਕ ਪਾਤਰਾਂ ਅਤੇ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦਾ ਪੂਰਨ ਜੋੜ-ਮੇਲ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਦੋਵੇਂ ਇਕ ਦੂਸਰੇ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਕਲਪਿਤ ਜੀਵਨ ਦੀ ਥਾਂ ਵਾਸਤਵਿਕ ਸਮਾਜਿਕ ਜੀਵਨ ਦਾ ਚਿਤਰਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਥਾ-ਵਸਤੂ ਤਰਕ-ਸੰਗਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਘਟਨਾਵਾਂ ਜੀਵਨ ਦੇ ਨਿਯਮਾਂ ਦੁਆਰਾ ਸੰਗਠਿਤ ਹੋ ਕੇ ਨਿਸਚਿਤ ਲੀਹ ਉੱਪਰ ਅੱਗੇ ਤੁਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਸਮੇਂ ਦੀ ਚਾਲ ਦਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਪੂਰਾ-ਪੂਰਾ ਗਿਆਨ ਰੱਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਮੇਂ ਦੀ ਗਤੀ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਵਿਕਸਿਤ ਹੁੰਦੇ-ਹੁੰਦੇ ਪਾਤਰ ਅਤੇ ਘਟਨਾਵਾਂ ਪੂਰਨ ਤੌਰ ਤੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਨਾਲ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਅੰਤ ਕਲਾਤਮਿਕ ਅਤੇ ਸੁੰਦਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਅੰਤ ਵਿਚ ਪਾਤਰਾਂ ਅਤੇ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦੋਹਾਂ ਦਾ ਅੰਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿਚ ਘਟਨਾ-ਖੇਤਰ ਸੀਮਿਤ ਅਤੇ ਤੰਗ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਕ ਸੰਕੁਚਿਤ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਹੀ ਸਾਰਾ ਕਾਰਜ-ਕ੍ਰਮ ਸਮਾਪਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

4. ਇਤਿਹਾਸਿਕ—ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਪਾਤਰਾਂ ਅਤੇ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦਾ ਸੁਮੇਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਦੇਸ਼-ਕਾਲ ਚਿਤਰਨ ਹੈ। ਇਹ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਵਲਾਂ ਦੀ ਜਿੰਦ-ਜਾਨ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਦੇਸ਼-ਕਾਲ ਦਾ ਪੂਰਨ ਅਤੇ ਢੁੱਕਵਾਂ ਚਿੱਤਰਨ ਨਹੀਂ, ਤਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਮੁੱਲ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਇਤਿਹਾਸਕਤਾ ਦਾ ਰੱਖਿਅਕ ਇਹੋ ਦੇਸ਼ ਜਾਂ ਦੇਸ਼-ਕਾਲ ਚਿਤਰਨ ਹੀ ਹੈ। ਦੇਸ਼-ਕਾਲ ਦੇ ਚਿਤਰਨ ਤੋਂ ਇਹ ਭਾਵ ਹੈ ਕਿ ਜਿਸ ਦੇਸ਼ ਜਾਂ ਸਥਾਨ ਦਾ ਅਤੇ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਜਿਸ ਕਾਲ ਖੰਡ ਦਾ ਵਰਣਨ ਹੋਵੇ, ਉਹ ਉੱਚਿਤ, ਯਥਾਰਥਕ ਅਤੇ

ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਜਾਪਾਨ ਨੂੰ ਹਿਮਾਲੀਆ ਪਰਬਤ ਵਿਚ ਦੱਸਣਾ ਅਤੇ ਅਸ਼ੋਕ ਦੇ ਸਮੇਂ ਇਸਲਾਮੀ ਪਹਿਰਾਵੇ ਅਤੇ ਰੀਤੀ-ਰਿਵਾਜ਼ਾਂ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕਰਨਾ ਦੇਸ਼ ਅਤੇ ਕਾਲ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਜਾਪਾਨ ਹਿਮਾਲੀਆ ਪਰਬਤ ਵਿਚ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਸ਼ਾਂਤ ਮਹਾਂਸਾਗਰ ਵਿਚ ਹੈ ਅਤੇ ਅਸ਼ੋਕ ਦੇ ਸਮੇਂ ਇਸਲਾਮੀ ਪਹਿਰਾਵੇ ਅਤੇ ਰੀਤੀ-ਰਿਵਾਜ਼ਾਂ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕਰਨਾ ਦੇਸ਼ ਅਤੇ ਕਾਲ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਅਸ਼ੋਕ ਦੇ ਸਮੇਂ ਇਸਲਾਮ ਧਰਮ ਦੇ ਪੈਰੀਬਰ ਹਜ਼ਰਤ ਮੁਹੰਮਦ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਜਨਮ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਨਾਵਲਕਾਰ ਨੂੰ ਵਰਣਿਤ ਕਾਲ ਅਤੇ ਪ੍ਰਾਤ ਦੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ, ਸਮਾਜਿਕ, ਰਾਜਨੀਤਿਕ, ਧਾਰਮਿਕ ਆਦਿ ਹਾਲਤਾਂ, ਰਹਿਣ-ਸਹਿਣ, ਰੀਤੀ-ਰਿਵਾਜ਼ਾਂ ਅਤੇ ਇਤਿਹਾਸ ਦਾ ਪੂਰਨ ਗਿਆਨ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਉਸ ਯੁਗ ਦਾ ਕਥਾਨਕ ਘੜਨ ਲਈ ਇਕ ਅਪੂਰਵ ਕਲਪਨਾ ਸ਼ਕਤੀ ਦੀ ਵੀ ਪੂਰੀ ਲੋੜ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਤਤਕਾਲੀ ਜੀਵਨ ਦਾ ਸਰਵਅੰਗੀ, ਅੰਦਰੂਨੀ ਅਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਚਿਤੁਰਨ ਹੋ ਸਕੇ। ਇਸ ਲਈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿਚ ਇਤਿਹਾਸ ਅਤੇ ਕਲਪਨਾ ਦਾ ਪੂਰਨ ਸੰਯੋਗ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕਿਸੇ ਇਕ ਦੀ ਵੀ ਕਮੀ ਹੋਣ ਨਾਲ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਨਾਵਲ ਦੀ ਰਚਨਾ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ। ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਨਾਵਲਕਾਰ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਅਤੇ ਪੁਰਾਤਤ ਵੇਤਾਵਾਂ ਦੁਆਰਾ ਇਕੱਠੇ ਕੀਤੇ ਖੁਸ਼ਕ ਤੱਥਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਕਲਪਨਾ ਦੇ ਸੰਯੋਗ ਨਾਲ ਸਜੀਵ ਅਤੇ ਸੁੰਦਰ ਬਣਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।

ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ, ਨਰਿੰਦਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਤੇ ਹਰਨਾਮ ਦਾਸ ਸਹਿਗਾਈ ਦੇ ਨਾਵਲ ਇਸੇ ਵਰਗ ਵਿਚ ਆਉਂਦੇ ਹਨ।

ਕੁੱਝ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਨਾਵਲਾਂ ਦਾ ਇਕ ਪੰਜਵਾਂ ਵਰਗ ਵੀ ਮੰਨਿਆ ਹੈ—ਸਮਾਜਿਕ ਨਾਵਲ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਸਮਕਾਲੀ ਜੀਵਨ ਦੇ ਵਿਚਾਰ, ਆਦਰਸ਼ ਅਤੇ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਚਿਤੁਰੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਸਮਕਾਲੀ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਵੀ ਚਿਤੁਰੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਸਮਕਾਲੀ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਦਾ ਚਿਤੁਰਨ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮੁੱਖ ਉਦੇਸ਼ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਉੱਪਰ ਰਾਜਨੀਤਿਕ-ਸਮਾਜਿਕ ਧਾਰਨਾਵਾਂ ਅਤੇ ਮਤਾਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮਹੱਤਵ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਲੇਖਕ ਆਪਣੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਆਦਰਸ਼ਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪਾਤਰ ਚਿੱਤਰਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਅੱਜ ਦੇ ਪ੍ਰਗਤੀਵਾਦੀ ਲੇਖਕਾਂ ਦੇ ਬਹੁਤੇ ਨਾਵਲ ਇਸੇ ਵਰਗ ਦੇ ਹੀ ਹਨ। ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਨਾਨਕ ਸਿੰਘ ਤੇ ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਕੰਵਲ ਦੇ ਨਾਵਲ ਇਸੇ ਵਰਗ ਵਿਚ ਹੀ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

2. ਨਾਵਲ ਅਤੇ ਨਾਵਲੈਟ ਵਿਚ ਅੰਤਰ

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 1. ਨਾਵਲ ਅਤੇ ਨਾਵਲੈਟ ਦਾ ਅੰਤਰ (ਫਰਕ) ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰੋ।

ਉੱਤਰ—ਨਾਵਲ, ਨਾਵਲੈਟ, ਨਿੱਕੀ ਕਹਾਣੀ, ਲੰਮੀ ਕਹਾਣੀ ਅਤੇ ਮਿੰਨੀ ਕਹਾਣੀ ਅਜੋਕੇ ਪੰਜਾਬੀ ਗਲਪ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਰੂਪ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਇਹ ਸਾਰੇ ਸਾਹਿਤ ਰੂਪ ਪੱਛਮੀ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚੋਂ ਆਏ ਹਨ ਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਲਈ Flash fiction (ਮਿੰਨੀ ਕਹਾਣੀ), Short Story (ਨਿੱਕੀ ਕਹਾਣੀ), Novelle (ਨਾਵਲੈਟ), Novella (ਲੰਮੀ ਕਹਾਣੀ) ਅਤੇ Novel (ਨਾਵਲ) ਸ਼ਬਦ ਹਨ। ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਦੇ ਹਿਸਾਬ ਨਾਲ Novelle (7,500 ਤੋਂ 17,000 ਸ਼ਬਦ) ਦਾ ਅਕਾਰ Novella (17,000 ਤੋਂ 40,000

ਸ਼ਬਦ) ਨਾਲੋਂ ਛੋਟਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਅਰਥਾਤ Novellette ਸਾਡੀ ਲੰਮੀ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਅਕਾਰ ਦੀ ਰਚਨਾ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ Novella ਲਾਘੂ ਅਰਥਾਤ ਛੋਟੇ ਨਾਵਲ ਦੇ ਆਕਾਰ ਦੀ ਰਚਨਾ ਨੂੰ, ਜਿਸਨੂੰ ਅਸੀਂ ਨੋਵੈਲਾ ਦੀ ਥਾਂ 'ਨਾਵਲੈਟ' ਕਹਿੰਦੇ ਹਾਂ ।

ਇਕ ਗੱਲ ਇਹ ਵੀ ਸਮਝ ਲੈਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਕਿ ਗਲਪ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਛੋਟੇ-ਵੱਡੇ ਰੂਪਾਂ ਦਾ ਮੁੱਖ ਫਰਕ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਹੀ ਹੈ । ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਸੀਂ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਗਲਪ ਸਾਹਿਤ ਰੂਪਾਂ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਫਰਕ ਨੂੰ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਦਰਸਾ ਸਕਦੇ ਹਾਂ—

ਮਿੱਨੀ ਕਹਾਣੀ	=	53 ਤੋਂ 1,000 ਸ਼ਬਦ
ਨਿੱਕੀ ਕਹਾਣੀ	=	3,500 ਤੋਂ 7,500 ਸ਼ਬਦ
ਲੰਮੀ ਕਹਾਣੀ	=	7,500 ਤੋਂ 17,000 ਸ਼ਬਦ
ਨਾਵਲੈਟ	=	17,000 ਤੋਂ 40,000 ਸ਼ਬਦ
ਨਾਵਲ	=	40,000 + ...ਸ਼ਬਦ

ਨਿੱਕੀ ਕਹਾਣੀ (ਕਹਾਣੀ) ਤੇ ਲੰਮੀ ਕਹਾਣੀ ਬਿਰਤਾਂਤਕ ਗਲਪ ਦੇ ਰੂਪ ਹਨ । ਲੰਮੀ ਕਹਾਣੀ ਅਕਾਰ ਵਿਚ ਨਿੱਕੀ ਕਹਾਣੀ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਨਾਵਲੈਟ ਨਾਲੋਂ ਛੋਟੀ । ਇਸ ਵਿਚ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਆਮ ਕਰਕੇ 7,500 ਤੋਂ 17,000 ਸ਼ਬਦ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਜਦਕਿ ਨਿੱਕੀ ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ 3,500–7,500 ਤਕ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ।

ਨਾਵਲੈਟ ਵਿਚ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਆਮ ਕਰਕੇ 17,000 ਤੋਂ 40,000 ਤਕ ਹੁੰਦੀ ਹੈ । ਇਸ ਵਿਚ ਕਈ ਉਪ-ਪਲਾਟ, ਮੋੜ-ਮਰੋੜੇ ਅਤੇ ਚਰਿਤਰ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ । ਅਕਾਰ ਦੇ ਬੰਧਨ ਦਾ ਮਤਲਬ ਹੈ ਕਿ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕਹਾਣੀ ਨਾਲੋਂ ਘੱਟ ਗੁੱਸਲਾਂ ਤੇ ਮੋੜ-ਮਰੋੜੇ ਦਿਖਾਈ ਦੇਣਗੇ, ਪਰ ਇਸ ਵਿਚ ਇਕ ਲੰਮੀ ਕਹਾਣੀ ਨਾਲੋਂ ਵਧੇਰੇ ਸੂਖਮਤਾਈਆਂ ਅਤੇ ਪੇਚੀਦਗੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ । ਨਾਵਲੈਟ ਬਹੁਤਾ ਕਰਕੇ ਵੱਡੇ ਪੈਮਾਨੇ ਦੇ ਮੁੱਦਿਆਂ ਦੀ ਬਜਾਏ ਇਕ ਪਾਤਰ ਦੇ ਨਿੱਜੀ ਅਤੇ ਜਜ਼ਬਾਤੀ ਵਿਕਾਸ ਉੱਤੇ ਹੀ ਕੇਂਦ੍ਰਿਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਪੱਛਮ ਵਿਚ ਪਹਿਲਾਂ-ਪਹਿਲਾਂ ਨਾਵਲੈਟ ਆਮ ਕਰਕੇ ਵਿਅੰਗਾਤਮਿਕ, ਨੈਤਿਕ ਜਾਂ ਵਿੱਦਿਅਕ ਉਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਵਿਚ ਰੱਖ ਕੇ ਲਿਖੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਇਹ ਕੇਵਲ ਕਿਸੇ ਇਕ ਪਾਤਰ ਦੀ ਕਥਾ ਜਾਂ ਕਹਾਣੀ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਸੀ ਪਰ ਅੱਜ ਇਸ ਵਿਚ ਬਹੁ-ਗਿਣਤੀ ਪਾਤਰ ਵੀ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ । ਨਾਵਲ ਵਾਂਗ ਨਾਵਲੈਟ ਆਮ ਕਰਕੇ ਕਾਂਡਾਂ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਵੰਡਿਆ ਹੁੰਦਾ ਅਤੇ ਨਿੱਕੀ ਕਹਾਣੀ (ਕਹਾਣੀ) ਜਾਂ ਲੰਮੀ ਕਹਾਣੀ ਵਾਂਗ ਇਹ ਵੀ ਕੇਵਲ ਇਕ ਬੈਠਕ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹਿਆ ਜਾਣ ਲਈ ਲਿਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਭ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਨਾਵਲ ਦਾ ਆਕਾਰ 40,000 ਜਾਂ ਇਸ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਨਾਵਲ ਗਲਪ ਦਾ ਇਕ ਬਹੁਤ ਹੀ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਰੂਪ ਹੈ, ਜੋ ਕਿ ਸਾਨੂੰ ਨਾਵਲੈਟ ਜਾਂ ਨੋਵੈਲਾ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਵਧੇਰੇ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਮਿਲਦਾ ਹੈ । ਇਕ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਆਮ ਕਰਕੇ ਕਈ-ਕਈ ਮੁੱਖ ਪਾਤਰ, ਉਪ-ਪਲਾਟ, ਵਿਵਾਦ, ਗੁੱਸਲਾਂ, ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਅਤੇ ਮੋੜ-ਮਰੋੜੇ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਆਕਾਰ ਤੇ ਲੰਬਾਈ ਵਿਚ ਵੱਡਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਇਸਦਾ ਪਲਾਟ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਪਾਤਰਾਂ,

ਕਿਰਿਆਵਾਂ, ਵਿਚਾਰਾਂ ਅਤੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਦੌਰ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸ਼ਿਖਤੀਆਂ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਅੱਗੇ ਵਧਦਾ ਹੈ, ਜਿਸਨੂੰ ਪੜ੍ਹਦਿਆਂ ਪਾਠਕ ਅਕਸਰ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੂਲ-ਕਹਾਣੀ ਕਈ ਹੋਰ ਉਪ-ਕਹਾਣੀਆਂ ਤੇ ਉਪ-ਪਲਾਟਾਂ ਦੇ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋਣ ਨਾਲ ਭਟਕ ਗਈ ਹੈ ਅਤੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਬੀਤਣ ਨਾਲ ਜਾਂ ਹੋਰ ਨਵੇਂ ਪਾਤਰਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਨਾਲ ਉਹ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੁੰਦੀ ਹੋਈ ਬਹੁਤ ਹੀ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਹੋ ਨਿਬੜਦੀ ਹੈ। ਇਹੋ ਹੀ ਨਾਵਲ ਦੀ ਅਸਲ ਸੁੰਦਰਤਾ ਮੰਨੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਸਚਮੁੱਚ ਹੀ ਵਿਵਾਦਪੂਰਨ ਹੈ। ਇਹ ਇਸ ਕਰਕੇ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਵੱਖੋ-ਵੱਖਰੇ ਸਾਹਿਤ-ਰੂਪਾਂ ਦੀਆਂ ਵੱਖੋ-ਵੱਖਰੀਆਂ ਹੀ ਜ਼ਰੂਰਤਾਂ ਹਨ, ਪਰੰਤੂ ਇਕ ਨਾਵਲ ਆਮ ਕਰਕੇ 40,000 ਸ਼ਬਦਾਂ ਤੋਂ ਘੱਟ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਅੱਜ-ਕਲੁਕ ਦੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ ਵਿਚ ਸੰਪਾਦਕ ਉਸ ਗਲਪ ਰਚਨਾ ਨੂੰ ਨਾਵਲ ਮੰਨਦੇ ਹਨ, ਜਿਹੜੀ 80,000 ਤੋਂ 1,20,000 ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਫੈਲੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਰੁਮਾਂਸ ਨਾਵਲ ਇਸ ਤੋਂ ਛੋਟੇ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ ਪਰੰਤੂ ਕਾਲਪਨਿਕ, ਦਹਿਸਤ-ਉਪਜਾਊ ਤੇ ਵਿਗਿਆਨਿਕ ਨਾਵਲ 2,40,000 ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਛੋਹ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

3. ਨਾਵਲ ਅਤੇ ਕਹਾਣੀ (ਨਿੱਕੀ ਕਹਾਣੀ) ਵਿਚ ਅੰਤਰ

**ਪ੍ਰਸ਼ਨ 1. ਨਾਵਲ ਅਤੇ ਕਹਾਣੀ (ਨਿੱਕੀ ਕਹਾਣੀ) ਵਿਚ ਕੀ ਫਰਕ (ਅੰਤਰ) ਹੁੰਦਾ ਹੈ ?
ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰੋ।** (Pbi. Uni. 2023)

ਉੱਤਰ—ਨਾਵਲ ਅਤੇ ਕਹਾਣੀ (ਨਿੱਕੀ ਕਹਾਣੀ) ਦੋਵੇਂ ਬਿਆਨੀਆਂ ਗਲਪ-ਸੈਲੀ ਵਿਚ ਰਚੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਨਾਵਲ ਅਤੇ ਨਿੱਕੀ ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਮੁੱਖ ਫਰਕ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਕਾਰ ਦਾ ਹੈ। ਨਿੱਕੀ ਕਹਾਣੀ ਨਾਵਲ ਨਾਲੋਂ ਛੋਟੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਇਕ ਬੈਠਕ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹੀ ਜਾਣ ਦੇ ਮਕਸਦ ਨਾਲ ਲਿਖੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਨਿੱਕੀ ਕਹਾਣੀ ਆਮ ਕਰਕੇ 3,500 ਤੋਂ 7,500 ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਪਰੰਤੂ ਨਾਵਲ 40,000 ਸ਼ਬਦਾਂ ਤੋਂ ਆਰੰਭ ਹੋ ਕੇ ਇਸ ਤੋਂ ਕਿੰਨੇ ਵੀ ਵੱਧ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਸ਼ਬਦ-ਗਿਣਤੀ ਵੀ ਸਿਰਫ਼ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਕਾਰ ਸੰਬੰਧੀ ਆਮ ਵਿਚਾਰ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਹੀ ਹੈ। ਉੱਥੋਂ ਦੋਹਾਂ ਸਾਹਿਤ ਰੂਪਾਂ ਸੰਬੰਧੀ ਇਹੋ ਜਿਹਾ ਕੋਈ ਸਖ਼ਤ ਬੰਧਨ ਵੀ ਨਹੀਂ ਪਰੰਤੂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਇਹ ਫਰਕ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਰੂਪਾਂ ਵਿਚ ਕੁੱਝ ਉੱਭਰਵੇਂ ਵਖਰੇਵੇਂ ਪੈਦਾ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।

ਨਿੱਕੀ ਕਹਾਣੀ ਕੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ?

ਨਿੱਕੀ ਕਹਾਣੀ ਇਕ ਸੰਖੇਪ ਵਾਰਤਕ ਬਿਰਤਾਂਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਕਾਲਪਨਿਕ ਘਟਨਾਵਾਂ ਅਤੇ ਪਾਤਰਾਂ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਬੇਸ਼ਕ ਇਸ ਲਈ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਕਰੜਾ ਬੰਧਨ ਨਹੀਂ, ਪਰੰਤੂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ ਦਿਸ਼ਾ-ਨਿਰਦੇਸ਼ਾਂ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਵਿਚ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ 3,500 ਤੋਂ 7,500 ਤਕ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਨਿੱਕੀ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰਯੋਗ ਲੱਛਣ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਇੱਕੋ ਬੈਠਕ ਵਿਚ ਇੱਕੋ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਾਉਣ ਲਈ ਲਿਖੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਨਿੱਕੀ ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਨਾਵਲ ਵਾਂਗ ਹੀ ਕਥਾਨਕ (ਪਲਾਟ) ਅਤੇ ਪਾਤਰ (ਚਰਿੱਤਰ) ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਪਰੰਤੂ ਨਾਵਲ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਤੇ ਕਾਰਜ-ਖੇਤਰ ਸੀਮਿਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਨਿੱਕੀ ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਪਾਤਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਇਸ ਵਿਚ ਉਪ-ਕਥਾਨਕ ਤਾਂ ਲਗਾਪਗ

ਹੁੰਦੇ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਨਿੱਕੀ ਕਹਾਣੀ ਵਿਚਲਾ ਕਾਰਜ ਜਾਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਬਹੁਤ ਥੋੜ੍ਹੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਵਾਪਰਦੀਆਂ ਹਨ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਇਸ ਵਿਚ ਇਕੋ ਪ੍ਰਸ਼ਿੰਤੀ ਤੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਨਿੱਕੀ ਕਹਾਣੀ ਆਧੁਨਿਕ ਕਾਲ (19ਵੀਂ ਸਦੀ) ਦੇ ਸਨਅਤੀ ਤੇ ਕਾਹਲੀ ਦੇ ਯੁਗ ਵਿਚ ਪੈਦਾ ਹੋਈ ਅਤੇ ਇਸ ਉੱਪਰ ਕਹਾਣੀ ਸੁਣਾਉਣ ਦੀ ਮੌਖਿਕ ਪਰੰਪਰਾ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਿਆ।

ਨਾਵਲ ਕੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ?

ਨਾਵਲ ਆਧੁਨਿਕ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਬਿਆਨੀਆਂ ਗਲਪ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਲੰਮਾ ਸਾਹਿਤ ਰੂਪ ਹੈ। ਇਹ ਵਾਰਤਕ ਦਾ ਅਜਿਹਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੇ ਅਕਾਰ ਦਾ ਰੂਪ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਕਾਲਪਨਿਕ ਪਾਤਰ ਅਤੇ ਘਟਨਾਵਾਂ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਕੁੱਝ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ ਦਿਸ਼ਾ-ਨਿਰਦੇਸ਼ਾਂ ਅਨੁਸਾਰ 40,000 ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਨਾਵਲ ਕਹਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਗਿਣਤੀ ਤੋਂ ਸਾਨੂੰ ਨਾਵਲ ਦੇ ਅਕਾਰ ਤੇ ਲੰਬਾਈ ਦਾ ਆਮ ਜਿਹਾ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲੱਗ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਨਾਵਲ ਲਈ ਇਹ ਜ਼ਰੂਰੀ ਨਹੀਂ ਕਿ ਇਹ ਇੱਕੋ ਬੈਠਕ ਵਿਚ ਤੇ ਇਕ ਪ੍ਰਭਾਵ ਦੇਣ ਲਈ ਲਿਖਿਆ ਜਾਵੇ।

ਨਾਵਲ ਦੀ ਆਲੋਚਨਾ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸੰਸਾ ਕਰਨ ਸਮੇਂ ਇਸਦੇ ਕਥਾਨਕ, ਪਾਤਰ-ਚਿਤਰਨ, ਵਾਤਾਵਰਨ (ਦੇਸ਼-ਕਾਲ), ਵਿਸ਼ਾ-ਵਸਤੂ ਅਤੇ ਉਪ-ਕਥਾਨਕਾਂ ਵਲ, ਜੋ ਕਿ ਇਸ ਵਿਚਲੀ ਸਾਮਗਰੀ ਨੂੰ ਹੋਰਨਾਂ ਸਾਹਿਤ-ਰੂਪਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵਧੇਰੇ ਜਟਿਲ ਬਣਾਉਂਦੇ ਹਨ, ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਧਿਆਨ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਨਾਵਲ ਦਾ ਕਥਾਨਕ ਲੰਮੇ ਸਮੇਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਲਪੇਟ ਵਿਚ ਲੈ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਕਈ ਨਾਵਲ ਤਾਂ ਕਈ ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ ਵਿਚ ਫੈਲੇ ਦੇਖੇ ਗਏ ਹਨ। ਨਿੱਕੀ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਉਲਟ ਨਾਵਲ ਨੂੰ ਕਾਂਡਾਂ ਤੇ ਕਈ ਵਾਰੀ ਜ਼ਿਲਦਾਂ ਵਿਚ ਵੰਡਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਥੋੜ੍ਹੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਅਸੀਂ ਨਾਵਲ ਤੇ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਛਰਕ ਹੋਠ ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਅੰਕਿਤ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਾਂ—

1. ਅਕਾਰ—ਨਿੱਕੀ ਕਹਾਣੀ ਨਾਵਲ ਤੋਂ ਅਕਾਰ ਵਿਚ ਛੋਟੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਨਾਵਲ ਨਿੱਕੀ ਕਹਾਣੀ ਤੋਂ ਅਕਾਰ ਵਿਚ ਵੱਡਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।
2. ਬੈਠਕ ਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵ—ਨਿੱਕੀ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਮਕਸਦ ਇਕ ਬੈਠਕ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹੇ ਜਾਣਾ ਤੇ ਇਕ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਾਉਣਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਨਾਵਲ ਦਾ ਮਕਸਦ ਇਕੋ ਬੈਠਕ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹਿਆ ਜਾਣਾ ਜਾਂ ਇਕ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਾਉਣਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ।
3. ਕਥਾਨਕ—ਨਿੱਕੀ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਇਕ ਬੁਨਿਆਦੀ (ਇਕਹਿਰਾ) ਕਥਾਨਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਨਾਵਲ ਦੇ ਸਥਾਨਕ ਵਿਚ ਕਈ ਉਪ-ਕਥਾਨਕ ਅਤੇ ਕਈ ਪੇਚੀਦਗੀਆਂ ਮੌਜੂਦ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ।
4. ਚਰਿੱਤਰ-ਚਿਤਰਨ (ਪਾਤਰ-ਚਿਤਰਨ) ਨਿੱਕੀ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ-ਬਿੱਦੂ ਇਕ ਜਾਂ ਦੋ ਪਾਤਰ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਨਾਵਲ ਦਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ-ਬਿੱਦੂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਪਾਤਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

5. ਸਮੇਂ ਦੀ ਮਿਆਦ

ਨਿੱਕੀ ਕਹਾਣੀ ਬਹੁਤ ਥੋੜ੍ਹੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਵਾਪਰਦੀ ਹੈ।

ਨਾਵਲ ਦੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਲੰਮੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਵਾਪਰ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ।

ਸੰਖੇਪ ਉੱਤਰ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 1. ਨਾਵਲ ਕੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ?

ਜਾਂ

ਨਾਵਲ ਦੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਲਿਖੋ ।

ਉੱਤਰ—ਨਾਵਲ ਖਾਸ ਤੌਰ 'ਤੇ ਲੰਮੇ ਅਕਾਰ ਦਾ ਕਾਲਨਿਕ ਗੱਦ-ਬਿਰਤਾਂਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਕਿ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਵਾਤਾਵਰਨ ਵਿਚ ਪਾਤਰਾਂ ਦੇ ਕਿਸੇ ਸਮੂਹ ਨਾਲ ਵਾਪਰ ਰਹੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 2. ਨਾਵਲ ਦੇ ਮੂਲ ਤੱਤਾਂ ਦਾ ਉਲੇਖ ਕਰੋ ।

ਜਾਂ

ਨਾਵਲ ਦੀਆਂ ਮੁੱਖ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਈਆਂ (ਗੁਣਾਂ) ਦਾ ਵਰਣਨ ਕਰੋ ।

ਉੱਤਰ—ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਨਾਵਲ ਦੇ ਛੇ ਮੁੱਖ ਤੱਤ ਮੰਨੇ ਹਨ—ਕਥਾ-ਵਸਤੂ ਜਾਂ ਗੋਂਦ, ਪਾਤਰ-ਚਿਤਰਨ, ਵਾਰਤਾਲਾਪ, ਸੈਲੀ, ਦੇਸ਼-ਕਾਲ ਅਤੇ ਉਦੇਸ਼ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਵੀ ਕਥਾ-ਵਸਤੂ, ਪਾਤਰ-ਚਿਤਰਨ ਅਤੇ ਉਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਵਧੇਰੇ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 3. ਨਾਵਲ ਦੇ ਕਥਾਨਕ (ਕਥਾ-ਵਸਤੂ, ਪਲਾਟ ਜਾਂ ਗੋਂਦ) ਬਾਰੇ ਵਿਚਾਰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰੋ ।

ਜਾਂ

ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਕਥਾਨਕ ਜਾਂ ਗੋਂਦ ਦਾ ਕੀ ਮਹੱਤਵ ਹੈ ?

ਉੱਤਰ—ਨਾਵਲ ਦੀ ਮੂਲ ਕਹਾਣੀ ਨੂੰ ਉਸ ਦੀ ਕਥਾ-ਵਸਤੂ (ਪਲਾਟ ਜਾਂ ਗੋਂਦ) ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਇਸ ਵਿਚ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦੀ ਲੜੀ ਦਾ ਨਿਕਾਸ, ਵਿਕਾਸ ਅਤੇ ਅੰਤ ਨਿਸਚਿਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਘਟਨਾ-ਚੱਕਰ ਦੀ ਏਕਤਾ, ਵਾਸਤਵਿਕਤਾ, ਉਤਰਾ-ਚੜ੍ਹਾ, ਗੁਝਲਾਂ, ਮੇੜੇ-ਮਰੋੜੇ, ਰੋਚਕਤਾ ਤੇ ਉਤਸੁਕਤਾ ਇਸ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸਥਾਨ ਰੱਖਦੇ ਹਨ । ਇਹ ਪ੍ਰੇਮ-ਪ੍ਰਧਾਨ, ਸਾਹਸ-ਪ੍ਰਧਾਨ, ਜਾਸੂਸੀ ਆਦਿ ਕਈ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 4. ਨਾਵਲ ਦੇ ਪਾਤਰ-ਚਿਤਰਨ (ਪਾਤਰ-ਉਸਾਰੀ ਜਾਂ ਚਰਿੱਤਰ ਚਿਤਰਨ) ਸੰਬੰਧੀ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਪੇਸ਼ ਕਰੋ ।

ਉੱਤਰ—ਨਾਵਲ ਦਾ ਪਾਤਰ-ਚਿਤਰਨ ਸਜੀਵ ਤੇ ਯਥਾਰਥਵਾਦ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ । ਪਾਤਰਾਂ ਦੇ ਚਰਿੱਤਰ ਦੀਆਂ ਭਿੰਨਤਾਵਾਂ ਕਥਾ-ਵਸਤੂ ਦਾ ਉਚਿਤ ਵਿਕਾਸ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ । ਅਜੇਕੇ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿਚ ਪਾਤਰ ਚਿਤਰਨ ਮਨੋਵਿਗਿਆਨਿਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਨਾਵਲਕਾਰ ਆਦਰਸ਼ਵਾਦੀ ਪਾਤਰ-ਚਿਤਰਨ ਦੀ ਥਾਂ ਯਥਾਰਥਕ ਪਾਤਰ-ਚਿਤਰਨ ਨੂੰ ਮਹੱਤਵ ਦਿੰਦਾ ਹੈ । ਨਾਵਲਕਾਰ ਪਾਤਰ-ਚਿਤਰਨ ਲਈ ਕਾਰਜ, ਵਾਰਤਾਲਾਪ ਤੇ ਆਪਣੇ ਵਰਣਨ ਤੋਂ ਕੰਮ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 5. ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਪਾਤਰ-ਚਿਤਰਨ ਲਈ ਨਾਵਲਕਾਰ ਕਿਨ੍ਹਾਂ ਸਾਧਨਾਂ (ਜੁਗਤਾਂ) ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦਾ ਹੈ ?

ਉੱਤਰ—ਪਾਤਰ-ਚਿਤਰਨ ਲਈ ਨਾਵਲਕਾਰ ਹੇਠਲੇ ਸਾਧਨਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦਾ ਹੈ—

(ਉ) ਨਾਵਲਕਾਰ ਦੇ ਆਪਣੇ ਸਿਆਨ ਦੁਆਰਾ ਪਾਤਰ-ਚਿਤਰਨ ।

- (ਅ) ਪਾਤਰਾਂ ਦੀ ਵਾਰਤਾਲਾਪ ਦੁਆਰਾ ਪਾਤਰ-ਚਿਤਰਨ ।
- (ਇ) ਦੋ ਪਾਤਰਾਂ ਦੀ ਵਾਰਤਾਲਾਪ ਦੁਆਰਾ ਕਿਸੇ ਅਨਜ ਪਾਤਰ ਦਾ ਚਿਤਰਨ ।
- (ਸ) ਘਟਨਾਵਾਂ ਦੁਆਰਾ ਪਾਤਰ-ਚਿਤਰਨ ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 6. ਨਾਵਲ ਦੇ ਉਦੇਸ਼ ਸੰਬੰਧੀ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰੋ ।

ਉੱਤਰ-ਨਾਵਲ ਦੇ ਉਦੇਸ਼ ਤੋਂ ਭਾਵ ਜੀਵਨ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਜਾਂ ਆਲੋਚਨਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਰਾਹੀਂ ਪਾਠਕ ਸਿੱਖਿਆ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰ ਕੇ ਨੈਤਿਕ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਤੇ ਆਦਰਸ਼ਾਂ ਦਾ ਮਹੱਤਵ ਸਮਝਦੇ ਹਨ । ਪਰੰਤੂ ਇਸ ਉਦੇਸ਼ ਦਾ ਚਿਤਰਨ ਉਪਦੇਸ਼ ਜਾਂ ਵਿਖਿਆਨ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪ੍ਰਗਟ ਨਾ ਹੋ ਕੇ ਭਿੰਨ-ਭਿੰਨ ਸਾਧਨਾਂ, ਵਾਕਾਂ ਤੇ ਸੰਪੂਰਨ ਨਾਵਲ ਦੇ ਕੇਂਦਰੀ ਭਾਵ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪਿਲਾਰਿਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 7. ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਵਾਰਤਾਲਾਪ ਦਾ ਕੀ ਸਥਾਨ ਹੈ ? ਇਸ ਬਾਰੇ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰੋ ।

ਉੱਤਰ-ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਵਾਰਤਾਲਾਪ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮਹੱਤਵ ਹੈ, ਪਰੰਤੂ ਇਸ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਲੋੜ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ । ਇਹ ਨਾਵਲ ਦੇ ਕਥਾ-ਵਸਤੂ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਤੇ ਪਾਤਰਾਂ ਦੇ ਚਰਿੱਤਰ ਚਿਤਰਨ ਵਿਚ ਸਹਾਇਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਨਾਟਕੀਅਤਾ ਤੇ ਸਜੀਵਤਾ ਪੈਣਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ । ਵਾਰਤਾਲਾਪ ਪਾਤਰਾਂ ਦੇ ਚਰਿੱਤਰ, ਦੇਸ਼-ਕਾਲ ਤੇ ਸਥਿਤੀ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 8. ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਦੇਸ਼-ਕਾਲ ਜਾਂ ਵਾਤਾਵਰਨ ਚਿਤਰਨ ਦਾ ਕੀ ਮਹੱਤਵ ਹੈ ?

ਉੱਤਰ-ਨਾਵਲਕਾਰ ਦੇਸ਼-ਕਾਲ ਜਾਂ ਵਾਤਾਵਰਨ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਵਿਚ ਰੱਖ ਕੇ ਹੀ ਪਾਤਰਾਂ ਦੇ ਚਿਤਰਨ ਵਿਚ ਪੂਰਨਤਾ ਤੇ ਸੁਭਾਵਿਕਤਾ ਲਿਆ ਸਕਦਾ ਹੈ । ਇਤਿਹਾਸ ਤੇ ਸਮਕਾਲੀਨ ਪ੍ਰਸ਼ਿੰਦੀਆਂ ਨਾਵਲ ਦੀ ਜਿੰਦ-ਜਾਨ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ । ਦੇਸ਼-ਕਾਲ ਦਾ ਚਿਤਰਨ ਉੱਥੋਂ ਤੀਕ ਹੀ ਉੱਚਿਤ ਹੈ, ਜਿੱਥੋਂ ਤੀਕ ਕਥਾ-ਵਸਤੂ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਵਿਚ ਸਹਾਈ ਹੋਵੇ ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 9. ਨਾਵਲ ਦੀ ਸ਼ੈਲੀ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਿਓ ।

ਉੱਤਰ-ਨਾਵਲ ਦੀ ਸ਼ੈਲੀ ਸਰਲ ਤੇ ਰਸ ਭਰੀ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ । ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਤਤਕਾਲੀਨ ਸਮਾਜਿਕ ਪੱਧਰ ਅਨੁਸਾਰ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ । ਨਾਵਲ ਲਿਖਣ ਲਈ ਪ੍ਰਚੱਲਿਤ ਸ਼ੈਲੀਆਂ ਇਹ ਹਨ—ਕਥਾਤਮਕ ਸ਼ੈਲੀ, ਆਤਮ-ਕਥਾਤਮਕ ਸ਼ੈਲੀ, ਪੱਤਰ-ਸ਼ੈਲੀ ਅਤੇ ਡਾਇਰੀ-ਸ਼ੈਲੀ । ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਪੱਤਰ ਅਤੇ ਡਾਇਰੀ-ਸ਼ੈਲੀ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਨਾਵਲ ਰਚਨਾ ਹੋਈ ਹੈ ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 10. ਰੂਪ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਨਾਵਲ ਕਿੰਨੀ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ?

ਉੱਤਰ-ਰੂਪ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਨਾਵਲਾਂ ਦੇ ਚਾਰ ਭੇਦ ਮੰਨੇ ਹਨ—ਘਟਨਾ ਪ੍ਰਧਾਨ, ਪਾਤਰ ਪ੍ਰਧਾਨ, ਨਾਟਕੀ ਤੇ ਇਤਿਹਾਸਿਕ । ਘਟਨਾ ਪ੍ਰਧਾਨ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਚਮਤਕਾਰੀ ਘਟਨਾ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਤਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ । ਪਾਤਰ ਪ੍ਰਧਾਨ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿਚ ਪਾਤਰਾਂ ਦਾ ਚਰਿੱਤਰਿਕ ਵਿਕਾਸ ਪ੍ਰਧਾਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਨਾਟਕੀ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਪਾਤਰਾਂ ਤੇ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦੋਹਾਂ ਦਾ ਇੱਕੋ ਜਿਹਾ ਸੰਤੁਲਨ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ । ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿਚ ਦੇਸ਼-ਕਾਲ ਚਿਤਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਤਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 11. ਨਾਵਲ ਤੇ ਕਹਾਣੀ (ਨਿੱਕੀ ਕਹਾਣੀ) ਵਿਚ ਕੀ ਫਰਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ?

ਉੱਤਰ—ਅਕਾਰ ਵਿਚ ਕਹਾਣੀ (ਨਿੱਕੀ ਕਹਾਣੀ) ਨਾਵਲ ਤੋਂ ਛੋਟੀ, ਪਰ ਨਾਵਲ ਨਿੱਕੀ ਕਹਾਣੀ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਨਿੱਕੀ ਕਹਾਣੀ ਇੱਕੋ ਬੈਠਕ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹੀ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਤੇ ਇਕ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਾਉਣ ਦੇ ਮਕਸਦ ਵਾਲੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਪਰ ਨਾਵਲ ਲੰਮੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹਿਆ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਤੇ ਕਈ ਪ੍ਰਭਾਵ ਛੱਡ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਨਿੱਕੀ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਕਥਾਨਕ ਇਕਹਿਰਾ, ਪਰੰਤੂ ਨਾਵਲ ਦਾ ਉਪ-ਕਥਾਨਕਾਂ ਭਰਪੂਰ ਤੇ ਗੁੰਝਲਦਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਨਿੱਕੀ ਕਹਾਣੀ ਕਾਂਡਾਂ ਵਿਚ ਵੰਡੀ ਹੋਈ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ, ਪਰ ਨਾਵਲ ਕਾਂਡਾਂ ਵਿਚ ਤੇ ਕਈ ਵਾਰ ਜਿਲਦਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਵੰਡਿਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਨਿੱਕੀ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ-ਬਿੰਦੂ ਇਕ ਜਾਂ ਦੋ ਪਾਤਰ, ਪਰੰਤੂ ਨਾਵਲ ਦਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ-ਬਿੰਦੂ ਕਈ ਪਾਤਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਨਿੱਕੀ ਕਹਾਣੀ ਥੋੜ੍ਹੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਪਰੰਤੂ ਨਾਵਲ ਦੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਲੰਮੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਵਾਪਰਦੀਆਂ ਹਨ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 12. ਨਾਵਲੈਟ ਕੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ?

(Pbi. Uni. 2023)

ਜਾਂ

ਨਾਵਲੈਟ ਦੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਲਿਖੋ ।

ਉੱਤਰ—ਆਮ ਕਰਕੇ ਨਾਵਲ ਤੋਂ ਛੋਟੀ 17,000 ਤੋਂ 4,000 ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਹਲਕੀ-ਢੁਲਕੀ, ਹੁਮਾਂਟਿਕ ਅਤੇ ਭਾਵਾਤਮਕ ਗਲਪ-ਰਚਨਾ ਨਾਵਲੈਟ ਕਹਾਉਂਦੀ ਹੈ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 13. ਨਾਵਲ ਤੇ ਨਾਵਲੈਟ ਦਾ ਕੀ ਫਰਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ?

ਉੱਤਰ—ਨਾਵਲ ਤੇ ਨਾਵਲੈਟ ਵਿਚ ਵੱਡਾ ਫਰਕ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਕਾਰ ਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਨਾਵਲੈਟ ਦਾ ਅਕਾਰ 17,000 ਤੋਂ 40,000 ਸ਼ਬਦਾਂ ਤਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਨਾਵਲ 40,000 ਸ਼ਬਦਾਂ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਲੱਖਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਫੈਲਿਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਨਾਵਲੈਟ ਵਿਚ ਨਾਵਲ ਦੇ ਕਥਾਨਕ ਨਾਲੋਂ ਘੱਟ ਗੁੰਝਲਾਂ, ਮੌਜੇ-ਮਰੋਜੇ ਤੇ ਪੇਚੀਦਗੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਇਹ ਆਮ ਕਰਕੇ ਇਕ ਜਾਂ ਦੋ ਪਾਤਰਾਂ ਦੇ ਨਿੱਜੀ ਤੇ ਜਜ਼ਬਾਤੀ ਵਿਕਾਸ ਉੱਤੇ ਟਿਕਿਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਨਾਵਲ ਵਾਂਗ ਕਾਂਡਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਵੰਡਿਆ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਤੇ ਇੱਕੋ ਬੈਠਕ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹਿਆ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਦਕਿ ਨਾਵਲ ਲੰਮੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

